

PROF. DR. HAB. WOJCIECH SŁOMSKI

University of Warsaw (Poland)

Philosopher and theologian, research interests: history of philosophy, Polish philosophy, dogmatic theology, and pedagogy

CC-BY-NC-ND 4.0 Deed

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1532-0341>

E-mail: w.slomski@vizja.pl

ST. BASIL THE GREAT AND THE IDEA OF CHRISTIAN EDUCATION OF YOUTH

Św. Bazyli Wielki i idea wychowania chrześcijańskiego młodzieży

DOI: <https://doi.org/10.62266/PK.1898-3685.2026.38.03>

Wstęp

Problem wychowania młodzieży w chrześcijaństwie posiada głębokie zakorzenienie w epoce patrystycznej. Ojcowie Kościoła, zmagając się z wyzwaniem integracji dziedzictwa kultury klasycznej i wymogów Ewangelii, formułowali pierwsze chrześcijańskie teorie edukacyjne. Szczególną rolę w tym procesie odegrał św. Bazyli Wielki (ok. 330–379), biskup Cezarei Kapadockiej, wybitny teolog, organizator życia kościelnego i autor tekstów ascetycznych oraz pastoralnych. Jego dzieła – *Ad adolescentes*, *De Spiritu Sancto* oraz bogaty korpus epistolograficzny – ukazują spójną wizję wychowania chrześcijańskiego, która do dziś inspiruje refleksję pedagogiczną.

Współczesna pedagogika katolicka, konfrontująca się z pluralizmem kulturowym, kryzysem autorytetu i procesami sekularyzacyjnymi, znajduje w pismach Bazylego nie tylko świadectwo IV-wiecznej praktyki edukacyjnej, ale także wskazania aktualne: roztropne korzystanie z dorobku kultury świeckiej, centralność formacji cnót, wymiar wspólnotowy i duchowy wychowania.

Celem niniejszego artykułu jest: zarysowanie stanu badań (status quaestionis) nad myślą wychowawczą św. Bazylego. Analiza jego koncepcji w kluczowych tekstach (*Ad adolescentes*, *De Spiritu Sancto*, listy). Wskazanie możliwych inspiracji dla współczesnej pedagogiki katolickiej. Metodą badawczą jest analiza źródeł patrystycznych w kontekście ich recepcji w literaturze naukowej, ze szczególnym uwzględnieniem badań z lat 2018–2025.

Traktat *Ad adolescentes de legendis libris gentilium* należy do najczęściej analizowanych tekstów patrystycznych o edukacji. Klasyczna interpretacja, rozwinięta przez Alana Moffatta, sytuowała jego powstanie w kontekście edyktów cesarza Juliana Apostaty (363–364), które ograniczały chrześcijanom dostęp do edukacji klasycznej, co wymagało apologii ze strony hierarchów Kościoła¹. Moffatt podkreślał, że adresatami dzieła byli przede wszystkim chrześcijańscy studenci szkół retorycznych.

Nowsze badania przesuwają jednak akcent z pytania o „okoliczności powstania” na pytanie o pedagogiczną treść i strategię tekstu. Howard W. Peterson (2022) odczytuje Bazylego jako wzorcowego pedagoga, proponującego młodzieży chrześcijańskiej model selektywnej lektury literatury pogańskiej, podporządkowanej formacji cnót². Kevin R. Hughes (2022) idzie jeszcze dalej, argumentując, że rdzeniem pedagogii Bazylego nie jest

¹ A. Moffatt, *The Occasion of St Basil's Address to Young Men*, „Antichthon” 1972, nr 6, s. 63–80.

² Heather W. Peterson, *Basil as Exemplar for Reading Pagan Texts in the Liberal Arts Tradition*, „International Journal of Christianity & Education” 2022, nr 26, s. 153–67.

sama selekcja tekstów, lecz askesis, rozumiana jako systematyczne ćwiczenie duchowe i moralne, kształtujące trwałe dyspozycje uczniów³.

Dopełnieniem tego nurtu jest analiza Ioannisa Kaminisa (2024), który wskazuje na recepcję praktyk filozoficznych – zwłaszcza stoickich – w ujęciu Bazylego. Zdaniem autora, *Ad adolescentes* nie tylko adaptuje elementy greckiej paidei, ale wręcz dokonuje ich chrystianizacji poprzez podporządkowanie wiedzy i ćwiczeń cnotcie oraz celowi ostatecznemu, jakim jest zjednoczenie z Chrystusem⁴.

Traktat *De Spiritu Sancto* analizowany bywa przede wszystkim jako dzieło dogmatyczne, kluczowe dla pneumatologii IV wieku. Jednak nowsze badania, zwłaszcza artykuł Heikkiego Huovinen (2020), wydobywają z niego także istotne implikacje antropologiczne i eklezjologiczne⁵. Huovinen pokazuje, że według Bazylego udział człowieka w „świecie Bożym” i życie w komunii Kościoła stają się warunkiem autentycznej formacji duchowej. W ten sposób *De Spiritu Sancto* wpisuje się w szerszy projekt pedagogii cnót, ukazując zakorzenienie wychowania w działaniu Ducha Świętego.

W tym ujęciu traktat dogmatyczny staje się równocześnie tekstem formacyjnym: wskazuje, że prawdziwa edukacja chrześcijańska nie polega wyłącznie na przyswajaniu wiedzy, lecz na udziale w życiu Trójcy Świętej.

Korpus epistolograficzny Bazylego (ok. 365 listów) od dawna uchodzi za kluczowe źródło historyczne. Silouan Fotineas w monografii *The Letters of Bishop Basil of Caesarea: Instruments of Communion* (2018) dowodzi, że listy były także narzędziem komunii i formacji duchowej⁶. Listy, kierowane do różnych adresatów – duchownych, przyjaciół, młodzieży – pełniły rolę nie tylko komunikacyjną, lecz również wychowawczą: instruowały, napominały, kształtowały postawy.

Projekt badawczy *Beyond the Letter* (UGent, 2020–2024) rozwija tę perspektywę, analizując autokreację Bazylego w epistolografii jako biskupa i pedagoga wspólnoty⁷. Recepcja listów w literaturze najnowszej podkreśla zatem ich funkcję edukacyjną, co czyni je istotnym materiałem w badaniach nad pedagogiką chrześcijańską. Najnowsza literatura (2018–2025) przesuwają punkt ciężkości interpretacji. Podczas gdy starsze badania koncentrowały się na pytaniu, czy i w jakim zakresie chrześcijanie mogą korzystać z dorobku kultury pogańskiej, dziś akcentuje się trzy aspekty: a/. selektywną lekturę i jej cel wychowawczy – nie chodzi o odrzucenie, lecz o krytyczne przyjęcie i podporządkowanie cnotcie, b/. Askesis jako rdzeń pedagogii – wychowanie rozumiane jako ćwiczenie i formacja dyspozycji moralnych, c/. relacyjny wymiar edukacji – listy jako praktyka formacyjna i wspólnotowa. W świetle tych badań św. Bazyl jawi się nie tylko jako teolog, ale także jako pedagog, którego myśl integruje rozum, cnotę i wiarę w procesie wychowania.

1. *Ad adolescentes* - wychowanie poprzez selektywną lekturę

Traktat św. Bazylego *Ad adolescentes de legendis libris gentilium* powstał w drugiej połowie IV wieku i należy do najważniejszych świadectw chrześcijańskiego podejścia do edukacji klasycznej. Większość badaczy przyjmuje, że dzieło to powstało w reakcji na reformy edukacyjne cesarza Juliana Apostaty (361–363), które ograniczały chrześcijanom

³ K. R. Hughes, *Teaching askesis: Recovering the Neglected Center of Early Christian Pedagogy*, „International Journal of Christianity & Education” 2022, nr 26, s. 135–52.

⁴ I. Kaminis, *The Reception of Ancient Philosophical Practices in St. Basil's Ad adolescentes*, „Listy Filologiczne” 2024, nr 147, s. 25–48.

⁵ H. Huovinen, *Participation in Divine Light and Church Membership in De Spiritu Sancto 9,22–23*, „Review of Ecumenical Studies” 2020, nr 12, s.178–92.

⁶ S. Fotineas, *The Letters of Bishop Basil of Caesarea: Instruments of Communion*, St Pauls Publications, Strathfield 2018.

⁷ *Beyond the Letter: (Self-)Presentation of Basil of Caesarea's Episcopal Identity*, Ghent University Research Explorer, <https://research.ugent.be/project/3E002619> [Dostęp 20.09.2025].

możliwość nauczania literatury klasycznej. Alan Moffatt zwracał uwagę, że *Ad adolescentes* można odczytać jako swoistą obronę prawa chrześcijańskiej młodzieży do korzystania z greckiej paidei, pod warunkiem zachowania krytycznego dystansu⁸.

Adresatami traktatu byli najprawdopodobniej chrześcijańscy studenci szkół retorycznych, stojący wobec dylematu, czy mogą bezpiecznie korzystać z literatury pogańskiej. Bazyl, sam wychowany w tradycji klasycznej, nie tylko nie odrzucał tej literatury, lecz wskazywał, jak używać jej selektywnie, aby wspierała ona formację moralną i duchową młodzieży chrześcijańskiej⁹.

Kluczowym pojęciem przewijającym się przez *Ad adolescentes* jest cnota (*arete*). Dla Bazylego literatura klasyczna może być przydatna tylko o tyle, o ile prowadzi do wykształcenia cnót, które przygotowują młodego człowieka do życia zgodnego z Ewangelią. Howard W. Peterson pokazuje, że Bazyl traktuje lekturę świeckich autorów jako etap w procesie kształcenia charakteru, swoisty „przedsiomek” do pełni życia chrześcijańskiego¹⁰.

Zasadą hermeneutyczną, jaką Bazyl podaje młodzieży, jest porównanie literatury do pszczoł zbierających nektar: należy wybierać tylko to, co pożyteczne, a odrzucać to, co szkodliwe¹¹. Ten obraz, wielokrotnie komentowany, stanowi fundament chrześcijańskiej hermeneutyki kultury klasycznej w IV wieku. W ten sposób Bazyl stworzył model, w którym edukacja świecka zostaje podporządkowana celowi moralnemu i duchowemu.

Najnowsze badania zwracają uwagę, że w centrum pedagogiki Bazylego stoi nie tylko selekcja treści, ale przede wszystkim askesis - ćwiczenie. Kyle R. Hughes dowodzi, że dla Bazylego lektura nie była biernym przyswajaniem wiedzy, lecz praktyką formacyjną, wymagającą dyscypliny i stałego wysiłku¹². W tym sensie wychowanie staje się procesem kształtowania dyspozycji moralnych, a literatura klasyczna służy jako materiał do ćwiczeń w cnotach. Takie ujęcie pozwala rozumieć *Ad adolescentes* nie tylko jako tekst o „użyteczności literatury”, lecz jako podręcznik pedagogii cnót, w której formacja intelektualna i duchowa są ze sobą ściśle splecione.

Istotnym kontekstem dla rozumienia *Ad adolescentes* jest recepcja praktyk filozoficznych. Ioannis Kaminis (2024) wskazuje, że Bazyl nie tylko zapożyczał terminologię i obrazy ze stoicyzmu, ale także przejmował stoickie praktyki formacyjne - takie jak samokontrola, ćwiczenie pamięci czy refleksja nad cnotą - i nadawał im nowy, chrześcijański sens¹³. W ten sposób *Ad adolescentes* jawi się jako świadectwo chrystianizacji antycznej filozofii, w której dyscypliny intelektualne i moralne zostają podporządkowane ostatecznemu celowi, jakim jest zbawienie.

Ad adolescentes ujawnia także napięcie obecne w całym projekcie patrystycznym: z jednej strony fascynację dorobkiem kultury greckiej, z drugiej - konieczność podporządkowania jej Ewangeli. Ołena Alieva pokazuje, że Bazyl często sięga po postacie starotestamentowe, takie jak Mojżesz, aby ukazać, że prawdziwe wychowanie polega na drodze oczyszczenia i przygotowania do spotkania z Bogiem¹⁴. Lektura klasyków jawi się więc jako etap przygotowawczy, prowadzący do formacji w świetle Objawienia.

Analiza traktatu ukazuje Bazylego jako pedagoga, który w sposób twórczy zintegrował dziedzictwo klasyczne z wymaganiami chrześcijańskimi. Jego propozycja - selektywna

⁸ A. Moffatt, *The Occasion...*, s. 63-80.

⁹ S. Hildebrand, *Basil of Caesarea*, Routledge, London 2018, s. 45-50.

¹⁰ Basil of Caesarea, *Address to Young Men on the Right Use of Greek Literature*, in St. Basil the Great to Students on Greek Literature, trans. Edward R. Maloney, Allyn & Bacon, Boston 1901, s. 23.

¹¹ K. R. Hughes, *Teaching askesis: Recovering the Neglected Center of Early Christian Pedagogy*, „International Journal of Christianity & Education” 2022, nr 26, s. 135-52.

¹² I. Kaminis, *The Reception...*, s. 25-48.

¹³ A. Moffatt, *The Occasion...*, s. 63-80.

¹⁴ O. Alieva, *Moses in the Wilderness: Basil of Caesarea on Formation of Christian Identity*, „Scrinium” 2019, nr 15, s. 121-40.

lektura wsparta praktyką ascetyczną i duchowym rozeznaniem - pozostaje aktualna w kontekście współczesnej pedagogiki katolickiej, która musi mierzyć się z podobnym problemem: jak korzystać z kultury świeckiej w sposób wspierający formację chrześcijańską młodzieży.

2. Listy Bazylego - wychowanie przez relację i kierownictwo duchowe

Św. Bazyli pozostawił po sobie obszerny zbiór listów (ok. 365), które tradycyjnie analizowano głównie jako źródło do dziejów IV-wiecznego Kościoła i do badań nad biografią autora. W ostatnich dekadach coraz częściej podkreśla się jednak, że listy Bazylego pełnią także istotną funkcję pedagogiczną i formacyjną. Już Louis-Sébastien Le Nain de Tillemont zauważał w XVII wieku, że listy Bazylego mają charakter duszpasterski, ale dopiero współczesne badania ukazały ich systematyczną funkcję w procesie kształtowania wspólnoty i jednostek¹⁵.

Przełomową publikacją w tym zakresie jest monografia Silouana Fotineasa *The Letters of Bishop Basil of Caesarea: Instruments of Communion* (2018). Autor dowodzi, że listy Bazylego stanowiły narzędzie tworzenia i podtrzymywania komunii wewnątrz Kościoła, a zarazem były środkiem przekazu norm wychowawczych i duchowych¹⁶. Fotineas interpretuje listy nie tylko jako reakcje na konkretne sytuacje, lecz jako świadomy program budowania więzi i kształtowania postaw moralnych.

Zwraca uwagę zwłaszcza funkcja parakletyczna listów - zawierają one napomnienia, rady duchowe, zachęty do wytrwania w cnotach, a także ostrzeżenia przed zagrożeniami moralnymi. W ten sposób listy stają się formą kierownictwa duchowego w świecie, w którym bezpośredni kontakt biskupa z wiernymi był ograniczony¹⁷.

Projekt badawczy *Beyond the Letter* (Uniwersytet w Gandawie, 2020–2024) rozwija tę perspektywę, wskazując, że listy Bazylego należy czytać również jako narzędzie autokreacji. Bazyli przedstawia siebie w nich jako nauczyciela, pasterza i przewodnika wspólnoty¹⁸. Badacze podkreślają, że ten autoportret nie ma charakteru czysto retorycznego, lecz odzwierciedla rzeczywistą rolę, jaką Bazyli przypisywał wychowaniu - nie tylko poprzez teksty programowe (*Ad adolescentes*), ale również poprzez codzienną korespondencję duszpasterską.

W listach do młodzieży i osób stojących u progu życia ascetycznego Bazyli formułuje szereg zaleceń:

- określa znaczenie posłuszeństwa i pokory jako cnót fundamentalnych dla formacji chrześcijańskiej (np. list 2 do Grzegorza z Nazjanzu),
- zachęca do umiarkowania i pracy nad charakterem (listy ascetyczne do mnichów),
- wskazuje na konieczność roztropnego korzystania z dóbr świata (listy moralne i parenetyczne).

Te fragmenty ukazują, że Bazyli traktował list jako narzędzie wychowawcze, zdolne wpływać na formację jednostek i wspólnot.

Nowe badania pozwalają spojrzeć na listy Bazylego jako na istotny element jego programu wychowawczego. Fotineas trafnie podkreśla, że „listy są miejscem, w którym Bazyli uczy, napomina i jednoczy Kościół”¹⁹. Tym samym epistolografia Bazylego staje się przestrzenią pedagogii relacyjnej, w której wychowanie odbywa się poprzez więź i dialog.

¹⁵ L.-Sébastien, Le Nain de Tillemont, *Mémoi respour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles*, vol. 9, Charles Robustel, Paris 1707, s. 337–41

¹⁶ S. Fotineas, *The Letters...*, s. 15-30.

¹⁷ *Beyond the Letter: (Self-) Presentation of Basil of Caesarea's Episcopal Identity*, Ghent University Research Explorer, <https://research.ugent.be/project/3E002619> [Dostęp 20.09.2025].

¹⁸ S. Fotineas, *The Letters...*, s. 15-30.

¹⁹ S. Fotineas, *The Letters...*, s. 82–95.

Dla współczesnej pedagogiki katolickiej szczególnie istotny jest ten właśnie wymiar: wychowanie chrześcijańskie nie ogranicza się do przekazu treści, lecz dokonuje się poprzez relację mistrz–uczeń, pasterz–wierny, wychowawca–młodzież. Listy Bazylego pokazują, że autorytet wychowawczy kształtuje się w kontekście wspólnoty i komunii.

3. *De Spiritu Sancto* - wymiar duchowy formacji

Traktat *De Spiritu Sancto*, napisany przez Bazylego około 375 r., należy do fundamentalnych dzieł wczesnochrześcijańskiej pneumatologii. Powstał w kontekście sporów ariańskich i debaty o boskości Ducha Świętego, będąc polemiką z anomoianami i macedonianami, którzy podważali pełnię Jego bóstwa²⁰. Z perspektywy historii doktryny *De Spiritu Sancto* stanowi obronę nicejskiej ortodoksji i przygotowanie do definicji Soboru Konstantynopolańskiego (381).

Jednak dzieło to posiada również implikacje pedagogiczne i antropologiczne, które stają się coraz wyraźniej zauważane we współczesnych badaniach.

Heikki Huovinen (2020) zwraca uwagę, że Bazyl ukazuje w *De Spiritu Sancto* człowieka jako tego, który przez Ducha Świętego uczestniczy w świetle Bożym²¹. To uczestnictwo ma wymiar formacyjny: oznacza przemianę człowieka w kierunku cnót i świętości. W tym sensie *De Spiritu Sancto* ukazuje antropologiczną podstawę wychowania chrześcijańskiego: wychowanie nie jest jedynie procesem intelektualnym czy moralnym, ale przede wszystkim udziałem w życiu Trójcy Świętej.

Pedagogika chrześcijańska, zakorzeniona w tym ujęciu, staje się pedagogiką partycypacji i komunii: młody człowiek formuje się przez relację z Duchem Świętym, który uzdalnia do życia według Ewangelii.

W traktacie Bazyl wielokrotnie podkreśla, że dar Ducha Świętego jest nierozdzielny od życia w Kościele²². To zakorzenienie wychowania w kontekście wspólnoty ma wymiar ściśle pedagogiczny: wychowanie chrześcijańskie dokonuje się we wspólnocie wierzących, gdzie przekaz wiary i praktyka cnót mają charakter kolektywny.

Z perspektywy pedagogiki katolickiej szczególnie istotne jest to, że Bazyl nie redukuje wychowania do indywidualnego wysiłku ascetycznego, lecz wskazuje na eklezjalny wymiar formacji - wspólnota jest środowiskiem, w którym dokonuje się proces wychowawczy.

De Spiritu Sancto zawiera również odniesienia do praktyki liturgicznej, które Bazyl interpretuje jako świadectwo działania i czci Ducha²³. Współczesne opracowania podkreślają, że liturgia była dla Bazylego szkołą wychowania chrześcijańskiego, kształtującą wiarę, postawy i tożsamość wspólnoty. Włączenie modlitwy i liturgii do procesu wychowawczego ukazuje integralność jego wizji: wychowanie obejmuje nie tylko intelekt i moralność, ale również duchowość i praktykę religijną.

Analiza *De Spiritu Sancto* pozwala zobaczyć, że dla Bazylego wychowanie chrześcijańskie nie ogranicza się do zewnętrznej dyscypliny czy przyswajania wiedzy. Jest ono przede wszystkim procesem przemiany w Duchu, dokonującym się we wspólnocie Kościoła i w liturgii.

W ten sposób traktat dogmatyczny staje się również tekstem formacyjnym: ukazuje, że źródłem wychowania chrześcijańskiego jest działanie Ducha Świętego, który uzdalnia do życia cnotliwego i świętego.

4. Synteza idei wychowawczych Bazylego

²⁰ S. Hildebrand, *Basil...*, s. 87-94.

²¹ H. Huovinen, *Participation...*, s. 178-192.

²² Basil of Caesarea, *On the Holy Spirit*, trans. Stephen Hildebrand, Yonkers, St Vladimir's Seminary Press, NY 2011, s. 45-49.

²³ H. Huovinen, *Participation...*, s. 185-188.

Analiza trzech głównych grup źródeł – *Ad adolescentes*, *De Spiritu Sancto* oraz listów – pozwala stwierdzić, że myśl wychowawcza św. Bazylego posiada charakter integralny. Nie ogranicza się ona do jednej sfery (np. intelektualnej), lecz obejmuje cały proces kształtowania człowieka: rozum, moralność, duchowość i życie wspólnotowe.

W *Ad adolescentes* centralną kategorią jest cnota (arete), która stanowi kryterium selekcji literatury i cel edukacji²⁴. W *De Spiritu Sancto* fundamentem wychowania jest udział w Duchu Świętym, prowadzący do przemiany i świętości²⁵. Natomiast listy ukazują wychowanie w wymiarze relacyjnym i wspólnotowym, w którym biskup działa jako przewodnik i pedagog Kościoła²⁶.

Dla Bazylego wychowanie chrześcijańskie ma charakter teleologiczny: jego ostatecznym celem jest przygotowanie młodego człowieka do życia zgodnego z Ewangelią i do zbawienia²⁷. Cele pośrednie – zdobycie wiedzy, wykształcenie cnót, zdolność krytycznej lektury – mają wartość jedynie w perspektywie tego ostatecznego celu.

Bazyli wskazuje kilka podstawowych metod wychowawczych:

✓ Selektywna lektura literatury klasycznej – wybieranie tego, co wspiera formację cnót, odrzucanie tego, co sprzeczne z wiarą²⁸.

✓ Askesis (ćwiczenie) – wychowanie jako proces kształtowania trwałych dyspozycji poprzez praktykę cnót i dyscyplinę²⁹.

✓ Liturgia i modlitwa – uczestnictwo w życiu Kościoła jako szkoła wiary i cnót³⁰.

✓ Relacja mistrz–uczeń – wychowanie poprzez osobisty kontakt, kierownictwo duchowe i wspólnotę (widoczne szczególnie w listach)³¹.

W koncepcji Bazylego wychowawca pełni rolę przewodnika w drodze do cnót i zbawienia. Nie jest on jedynie nauczycielem wiedzy, ale kimś, kto własnym przykładem i słowem kształtuje uczniów. Fotineas podkreśla, że w listach Bazyli konsekwentnie kreuje siebie jako pasterza i pedagoga, budującego wspólnotę przez relację i autorytet moralny³².

Myśl Bazylego nie jest wolna od napięć. Z jednej strony docenia on wartość literatury klasycznej, z drugiej – przestrzega przed jej potencjalnym zagrożeniem. Z jednej strony akcentuje indywidualny wysiłek ascetyczny, z drugiej – wskazuje na konieczność wspólnoty i działania Ducha Świętego. Te napięcia świadczą jednak nie o sprzecznościach, lecz o realistycznym ujęciu wychowania w świecie, który wymaga rozeznania i równowagi.

Synteza idei wychowawczych Bazylego ukazuje program, w którym:

1. Rozum (lektura i krytyczne myślenie);
2. Moralność (ćwiczenie cnót);
3. Duchowość (udział w Duchu Świętym, życie liturgiczne);
4. Wspólnota (relacja i komunია) tworzą spójną całość.

Tak rozumiane wychowanie chrześcijańskie jawi się jako proces pełny, obejmujący wszystkie wymiary ludzkiego życia.

5. Znaczenie dla współczesnej pedagogiki katolickiej

Pedagogika katolicka w XXI wieku mierzy się z wyzwaniem pluralizmu kulturowego, procesów sekularyzacyjnych i osłabienia tradycyjnych autorytetów wychowawczych³³. W tym

²⁴ Basil of Caesarea, *Address...*, s. 23.

²⁵ H. Huovinen, *Participation...*, s. 178-192.

²⁶ S. Fotineas, *The Letters...*, s. 15-30.

²⁷ S. Hildebrand, *Basil...*, s. 48-52.

²⁸ Heather W. Peterson, *Basil as Exemplar...*, s. 153-167.

²⁹ K. R. Hughes, *Teaching...*, s. 135-152.

³⁰ Basil of Caesarea, *On...*, s. 45-49.

³¹ S. Fotineas, *The Letters...*, s. 82-95.

³² Tamże, s. 210.

³³ S. Hildebrand, *Basil...*, s. 1-5.

kontekście szczególnie cenne staje się sięgnięcie do źródeł patrystycznych, które oferują model wychowania integrujący rozum, cnotę, wiarę i wspólnotę.

Św. Bazyli Wielki, konfrontowany w IV wieku z podobnym problemem - jak wychowywać młodzież chrześcijańską w świecie zdominowanym przez kulturę pogańską - daje wskazania, które zachowują swoją aktualność.

Pierwszą inspiracją jest roztropne korzystanie z dorobku kultury świeckiej. Bazyli uczy, że literatura i wiedza pogańska mogą wspierać formację, jeśli zostaną poddane krytycznemu rozeznaniu i podporządkowane celowi cnoty³⁴. Współczesna pedagogika katolicka, konfrontowana z kulturą medialną i technologiczną, stoi wobec analogicznego zadania: wybierać to, co wspiera formację młodzieży, a odrzucać to, co zagraża jej integralnemu rozwojowi.

Drugą inspiracją jest pedagogia cnót. Najnowsze badania podkreślają, że Bazyli rozumie wychowanie jako *askesis*, ćwiczenie w cnotach, które prowadzi do przemiany człowieka³⁵. W tym ujęciu wychowanie nie sprowadza się do przekazu wiedzy, lecz staje się procesem kształtowania charakteru. Współczesne programy pedagogiki katolickiej mogą czerpać z tego modelu, kładąc nacisk na integralną formację moralną i duchową młodzieży.

Trzecią inspiracją jest relacyjny charakter edukacji. Listy Bazylego ukazują, że wychowanie dokonuje się w relacji mistrz–uczeń, pasterz–wierny, wychowawca–młodzież. Fotineas dowodzi, że listy były narzędziem komunii, a zarazem praktyką wychowawczą³⁶. Dla współczesnej pedagogiki oznacza to konieczność odbudowy roli wychowawcy jako przewodnika i świadka, którego autorytet rodzi się z relacji i przykładu życia.

Czwartą inspiracją jest integracja wychowania z życiem duchowym i wspólnotowym. *De Spiritu Sancto* ukazuje, że prawdziwe wychowanie chrześcijańskie zakorzenione jest w udziale w Duchu Świętym i w liturgii Kościoła³⁷. Oznacza to, że wychowanie nie może być zredukowane do neutralnego procesu edukacyjnego, lecz powinno prowadzić do doświadczenia wspólnoty wiary i życia sakramentalnego.

Należy jednak pamiętać o historycznych ograniczeniach myśli Bazylego: kontekście społeczno-politycznym IV wieku, specyfice środowisk ascetycznych czy ograniczonej dostępności edukacji dla szerokich grup społecznych. Nie wszystkie rozwiązania mogą być wprost przeniesione na współczesność. Jednak jego podejście do kultury, cnót, relacji i wspólnoty dostarcza ram, które mogą inspirować współczesną pedagogikę katolicką.

Najnowsze badania wskazują, że patrystyka może stanowić nie tylko historyczne tło, lecz także żywe źródło inspiracji dla teorii i praktyki wychowania³⁸. W tym kontekście św. Bazyli jawi się jako autor oferujący ponadczasowy model wychowawcy - człowieka kultury, ascety i pasterza, który integruje wszystkie wymiary formacji.

Wnioski końcowe

Analiza myśli wychowawczej św. Bazylego Wielkiego pozwala dostrzec spójną i integralną koncepcję wychowania chrześcijańskiego, obejmującą wszystkie wymiary ludzkiego życia: intelektualny, moralny, duchowy i wspólnotowy. W *Ad adolescentes* Bazyli ukazuje zasadę selektywnej lektury literatury klasycznej, podporządkowanej formacji cnót. W *De Spiritu Sancto* odsłania antropologiczne i eklezjalne podstawy wychowania, zakorzenione w udziale w Duchu Świętym. W listach natomiast ukazuje wychowanie jako proces relacyjny i wspólnotowy, dokonujący się w więzi pasterza z wiernymi.

³⁴ Heather W. Peterson, *Basil...*, s. 153-167.

³⁵ K. R. Hughes, *Teaching...*, s. 135-152.

³⁶ Basil of Caesarea, *Address...*, s. 45-48.

³⁷ I. Kaminis, *The Reception...*, s.25-48.

³⁸ K. R. Hughes, *Teaching...*, s. 135-152.

Synteza tych trzech wymiarów tworzy obraz pedagoga chrześcijańskiego, który łączy rozum i wiarę, kulturę i Ewangelię, indywidualną ascezę i życie wspólnotowe. Współczesna pedagogika katolicka może z tej wizji czerpać inspirację w czterech kluczowych obszarach:

- ✓ Roztropne korzystanie z kultury świeckiej, przy zachowaniu kryterium cnoty.
- ✓ Centralność formacji charakteru poprzez *askesis* i praktykę cnót.
- ✓ Relacyjny wymiar edukacji, akcentujący autorytet wychowawcy i więź mistrz–uczeń.
- ✓ Zakorzenie wychowania w duchowości i wspólnocie Kościoła.

W kontekście wyzwań XXI wieku - pluralizmu kulturowego, kryzysu autorytetów i sekularyzacji - propozycja św. Bazylego pozostaje zaskakująco aktualna. Wskazuje, że wychowanie chrześcijańskie nie jest jedynie przekazem wiedzy, lecz procesem przemiany całego człowieka w świetle Ewangelii i w mocy Ducha Świętego.

Bibliografia:

Źródła

1. Basil of Caesarea, *Address to Young Men on the Right Use of Greek Literature*, transl. Edward R. Maloney, American Book Company, New York–Cincinnati–Chicago 1901.
2. Basil of Caesarea, *Letters*, transl. Roy J. Deferrari, 4 vols., Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge (MA) 1926–1934.
3. Basil of Caesarea, *On the Holy Spirit*, transl. Stephen Hildebrand, Popular Patristics Series 42, St Vladimir's Seminary Press, Yonkers (NY) 2011.

Monografie i opracowania

1. Fotineas, Silouan, *The Letters of Bishop Basil of Caesarea: Instruments of Communion*, St Pauls Publications, Strathfield 2018.
2. Hildebrand, Stephen, *Basil of Caesarea*, Routledge, London 2018.
3. Le Nain de Tillemont, Louis-Sébastien, *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles*, vol. 9, Charles Robustel, Paris 1707.

Artykuły

1. Alieva, Olga [Olena], „*Moses in the Wilderness: Basil of Caesarea on Formation of Christian Identity*”, *Scrinium* 15 (2019): 133–142.
2. Alexandropoulos, Georgios, „*Address to Young Men on the Right Use of Greek Literature: A Corpus Stylistic Approach*”, *Globe* 2 (2015): 108–123.
3. Huovinen, Harri, „*Participation in Divine Light and Church Membership in De Spiritu Sancto 9,22–23*”, *Review of Ecumenical Studies* 12.2 (2020): 266–294.
4. Hughes, Kyle R., „*Teaching Askesis: Recovering the Neglected Center of Early Christian Pedagogy*”, *International Journal of Christianity & Education* 26.2 (2022): 123–134.
5. Kaminis, Ioannis, „*Attention to Oneself in an Apologetic Perspective: The Reception of Ancient Philosophical Practices in St. Basil the Great*”, *Communio Viatorum* 66.2 (2024): 107–138.
6. Moffatt, Ann, „*The Occasion of St Basil's Address to Young Men*”, *Antichthon* 6 (1972): 74–86.
7. Peterson, Heather W., „*Basil as Exemplar for Reading Pagan Texts in the Liberal Arts Tradition*”, *International Journal of Christianity & Education* 26.2 (2022): 153–167.
8. Wayman, Benjamin D., „*Julian against Christian Educators: Julian and Basil on a Proper Education*”, *Christian Scholar's Review* 45.3 (2016): 249–267.

Prace zbiorowe i inne źródła

1. *The Cambridge Companion to the Council of Nicaea*, ed. Young Richard Kim, Cambridge University Press, Cambridge 2021.

2. *Beyond the Letter: (Self-)Presentation of Basil of Caesarea's Episcopal Identity*,
Ghent University Research Explorer, dostęp 30.09.2025,
<https://research.ugent.be/project/3E002619>.